

عوامل رفتاری مطلوب بانوان در همسررداری از نگاه قرآن و روایات

فاطمه اسبقی^۱

معصومه عینی زاده^۲

چکیده

بی تردید، یکی از مهم ترین عوامل تحکیم خانواده، عوامل رفتاری درست در همسررداری است؛ زیرا عدم پای بندی عملی نسبت به آن ها، موجب فروپاشی زندگی مشترک و نفوذ هجمه های فرهنگی در این عرصه می شود. بدین جهت، در این راستا شاهد نکاتی سودمند در قرآن کریم، و نیز در روایات هستیم؛ از آنجا که نقش زنان در زندگی مشترک بسیار کلیدی و حساس است، این مقاله (که به شیوه توصیفی-تحلیلی تدوین یافت)؛ در پی پاسخ به این پرسش است که: از نگاه قرآن و حدیث، عوامل رفتاری مطلوب بانوان در همسررداری، چیست؟ حاصل تحقیق این است: اعتقادات و باورهای نیک بانوان، خلیقات شایسته و خصوصیات فردی و کارکردهای درست آنان، می تواند در محیط خانواده، آثار رفتاری مطلوبی نظیر: دین مداری، آرامش، تعاون و همدلی، تربیت فرزندان صالح و عقیف و ... بر جای نهد؛ و در صورت بروز مشکلات در محیط خانه، بانوان و همسرانشان می توانند با تمسک به راهکارهای قرآنی و روایی به رفع آن بپردازند.

واژگان کلیدی

عوامل رفتاری، همسررداری، زنان، قرآن، روایات.

Email:rohangezabaghi@gmail.com	۱- دانش پژوه سطح ۴، تفسیر تطبیقی، حوزه علمیه کوثر (نویسنده مسئول)
Orcid: 0009-0002-8697-2152	۲- دانش پژوه سطح ۲، حوزه علمیه نجمه خاتون
تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۱۲/۲۵	تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۲/۰۵
استناددهی: اسبقی، فاطمه، عینی زاده، معصومه (۱۴۰۲). عوامل رفتاری مطلوب بانوان در همسررداری از نگاه قرآن و روایات، مطالعات تفسیری آلاء الرحمن، دوره ۱، ش ۴، صفحات ۵۷-۸۳.	

مقدمه

انسان‌ها در موقعیت‌های مختلف، به‌ویژه در ارتباط با دیگران، روش‌ها و عوامل مختلفی را از خود بروز می‌دهند. این عوامل در همسرداری نیز، مطرح است که در صورت شناخت همسران از تفاوت‌ها و احساسات یکدیگر، می‌توانند پاسخ درست و قابل قبولی، به نیازهای طرف مقابل، از قبیل؛ نیازهای جنسی، عاطفی و ... داده و احساس رضایتمندی و آرامش در طرف مقابل ایجاد کنند. همسرداری و مشکلات و اختلافات احتمالی در آن از ابتدای خلقت مطرح بوده است و به دلیل اهمیت موضوع جلوگیری از بروز مشکلات و اختلافات در حوزه همسرداری، خداوند متعال در آیات متعددی، بدان پرداخته و برای استحکام و حل آن، راهکار ارائه داده است. با توجه به واقعیات موجود، متأسفانه حتی در خانواده‌های مذهبی، آمار اختلافات و طلاق بالا رفته که از دلایل آن هدف قرار گرفتن زنان، در هجمه‌های فرهنگی بیگانگان به علت نقش کلیدی آنان در تحکیم خانواده است. این نفوذ، ریشه در عدم شناخت از عوامل رفتار فردی و اجتماعی در همسرداری زنان دارد. از این رو تحقیق حاضر، در نظر دارد با پرداختن به این موضوع، عوامل مؤثر در آن از قبیل؛ اعتقادات و باورها و همچنین خلیات فردی را بررسی نموده، و به رفتارهایی که متضمن، کنش متقابل زن و شوهر و دیگران که نقش اساسی در روابط همسران دارند و با عنوان رفتار اجتماعی مطرح هستند، بپردازد و دیدگاه قرآن و روایات، در زمینه رفتار فردی و اجتماعی در همسرداری را بیان کرده و از دل آن راهکارهای قرآنی و روایی ارائه دهد.

از جمله آیات متعددی که به حسن معاشرت و حل اختلافات پرداخته، می‌توان به آیات ۱۹، ۳۵، و ۱۲۸ سوره نساء اشاره کرد. در آیه ۸۴ سوره اسراء کلیدی‌ترین عامل مؤثر در رفتار، شاکله و خلق و خو معرفی شده است که ضرورت اصلاح خلیات و عادت‌های فردی را اثبات می‌کند. نگاه قرآن و روایات در عوامل مطلوب در همسرداری تأکید ویژه به روابط جنسی و تأمین نیازهای جنسی شوهر در جهت استحکام زندگی است و در رفتار اجتماعی زنان، ارتباط گسترده با خویشاوندان و حفظ کرامت همسر و اخلاق‌مداری در ارتباطات اجتماعی مورد توجه است. راهکارهای قرآنی و سیره معصومان علیهم‌السلام در جهت

اصلاح عوامل رفتار فردی و اجتماعی، به دلیل مطابقت با تفاوت‌ها در خلقت زن و مرد، برترین و دقیق‌ترین راهکار و مترقی‌تر از قوانین و راهکارهای روان‌شناختی مطرح در سطح جوامع است. تحقیق حاضر در نظر دارد از منظر قرآن و حدیث، صرفاً به عوامل رفتاری زنان پرداخته و تفسیر آیات و روایات را در این باره از کتب تفسیری و حدیثی استخراج کند.

پیشینه‌ی تحقیق

در عصر حاضر، آثار فراوانی در این حوزه به رشته‌ی تحریر درآمده از جمله کتاب؛ زن در قرآن؛ به قلم علامه طباطبایی و زن در آینه‌ی جلال و جمال؛ به قلم علامه جوادی آملی که به موضوع زنان، به طور گسترده از ابعاد مختلف پرداخته شده است و همچنین مقالات فراوان که به همسررداری از جنبه‌های مختلف از جمله مدیریتی، هم‌زمان پرداخته شده است. به طور نمونه می‌توان به این مقالات اشاره نمود:

- مقاله‌ی «بررسی الگوهای همسررداری انبیا بر اساس صفات الهی در حفظ آرامش»؛ تالیف اعظم پرچم و فاطمه فتاحی سده؛ فصلنامه‌ی بصیرت و تربیت اسلامی، دوره ۱۵، ۱۳۸۴، شماره ۴۵.

- مقاله‌ی «اخلاق، منش و آئین همسررداری»؛ اثر رعنا جهانی و وحید خوش‌روش؛ اولین همایش بین‌المللی روانشناسی، علوم تربیتی و مطالعات اجتماعی، سال ۱۳۹۷.

- مقاله‌ی «تحلیل آموزه‌های قرآن کریم در خصوصیات همسر مطلوب»؛ نوشته‌ی محمد مهدی کریمی‌نیا و فاطمه بکایی جزئی و مجتبی انصاری مقدم؛ فصلنامه‌ی پژوهش‌های معاصر در علوم و تحقیقات، سال سوم، خرداد ۱۴۰۰، شماره ۲۳.

با جستجو در منابع قرآنی و روایی، به اثری اختصاصی که به طور مفصل به شیوه‌های رفتاری زن در تقابل با همسر پردازد، دست نیافتیم.

۱. عوامل رفتار فردی بانوان در همسررداری

رفتار هر شخص نمود بیرونی عقاید و شاکله شخصیتی و خلق و خوی اوست و تأثیر مستقیم بر عوامل رفتاری وی دارد؛ که در این بخش به آن پرداخته می‌شود:

۱-۱. کارکرد اعتقادات و باورها در رفتار

الف) خدامحوری و عبودیت

خدامحوری و عبودیت از مهم‌ترین عوامل مؤثر در رفتار فردی مطلوب در زندگی مشترک است که هدف خلقت است: ﴿وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ﴾ جن و انس را، جز برای اینکه مرا بپرستند نیافریده‌ایم﴾ (ذاریات: ۵۶) اعتقاد به این موضوع برای یک زن، موجب اطاعت از خداوند و فهم این نکته که دستورات خداوند، بهترین راهکار برای زندگی و همسراری است: ﴿مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أَنْثَىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهٗ حَيَاةً طَيِّبَةً وَ لَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾ از مرد و زن هر کس کار شایسته انجام دهد، درحالی که مؤمن باشد، مسلماً او را به زندگی پاک و پاکیزه‌ای زنده می‌داریم و پاداششان را بر پایه بهترین عملی که همواره انجام می‌داده‌اند می‌دهیم﴾ (نحل: ۹۷) چنین زنی، بهترین یاور شوهر در عبودیت است. پیامبر خدا ﷺ می‌فرماید: «روز پس از ازدواج حضرت علی ﷺ و حضرت زهرا ﷺ به خانه‌ی آنان رفتند و از حضرت علی ﷺ پرسیدند: «همسرت را چگونه یافتی؟» فرمودند: «او را بهترین یاور برای اطاعت خدا یافتم» برای حضرت زهرا ﷺ نیز همین پرسش را مطرح کردند و ایشان پاسخ دادند: «خَیْرَ زَوْجٍ؛ او را بهترین شوهر یافتم» (اربلی، ۱۴۰۳: ۱/۳۶۲؛ مجلسی، ۱۴۰۴: ۴۳/۱۲۴؛ ابطحی اصفهانی، ۱۳۸۲: ۱۱/۴۱۴).

در چنین خانواده‌ای، عشق زن به شوهر در راستای عشق به خداوند است. عایشه گوید: «رسول خدا با ما گفتگو می‌کرد و ما نیز با او سخن می‌گفتیم، اما وقتی که هنگام نماز می‌شد گویی، نه ایشان ما را می‌شناسد و نه ما او را می‌شناسیم» (مجلسی، ۱۴۰۳: ۸۴/۲۵۸؛ حلی، ۱۴۰۷: ۱/۱۵۲؛ النوری الطبرسی، ۱۴۰۷: ۴/۱۰۰).

نکته‌ی قابل توجه این است که عشق به شوهر و خانواده، موجب غفلت از یاد خدا نمی‌شود: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُلْهِكُمْ أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ﴾ ای اهل ایمان؛ مبادا هرگز مال و فرزندان شما را از یاد خدا غافل سازد، البته کسانی که به این امور از یاد خدا غافل شوند، به حقیقت زیانکاران عالم‌اند﴾

(منافقون: ۹). خانه‌ی این زن، مصداق این فرمایش خداوند است: ﴿فِي بُيُوتٍ أُذِنَ لِلَّهِ أَنْ تَرْفَعَ وَيَذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ؛ در خانه‌هایی که خداوند اذن داده که بزرگ داشته شوند و نام او در آن‌ها یاد شود و او را در آن خانه‌ها بامدادان و شبانگاهان به پاکی ستایند﴾ (نور: ۳۶).

نکته‌ی حائز اهمیت، این است که بهترین عبودیت برای زن، خوب شوهرداری کردن است. امام باقر علیه السلام فرموده‌اند: «برای زن نزد پروردگارش شفیعی کارسازتر از خشنودی شوهرش نیست» (مجلسی، ۱۴۰۳: ۱۰۳/۲۵۶ و ۳۴۵/۷۸؛ محمدی ری شهری، ۱۴۲۷: ۷۸۶۴؛ صدوق، ۱۴۱۴: ۵۸۵/۲). از این روست که پیامبر خدا صلی الله علیه و آله می‌فرماید: «هیچ زنی نیست که جرعه‌ای آب به شوهرش بنوشاند، مگر آنکه این عمل او بهتر از یک سال باشد که روزهایش را روزه بگیرد و شبهایش را به عبادت سپری کند» (حر عاملی، ۱۴۰۹: ۲۰/۱۷۲؛ دیلمی، ۱۳۹۸: ۱۷۵).

عبودیت و خدامحوری در رفتار فردی همسرداری یک زن، تجلیات و آثاری دارد که می‌توان به این موارد اشاره کرد: تقوای الهی، حیا و عفاف، توکل بر خدا، استعانت از خداوند در مشکلات توسط نماز و دعا، کسب رضایت همسر در جهت رضایت پروردگار، حسن معاشرت زن با شوهر، احترام به شوهر، خدمت به شوهر، خانه‌داری با عشق، تواضع و فروتنی نسبت به همسر.

ب) معاد باوری

عامل مهم دیگر در رفتار فردی، معاد باوری است که از مهم‌ترین اصول اعتقادی در اسلام است.

قرآن می‌فرماید: ﴿وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ؛ کسانی که به آنچه بر تو فرو فرستادیم و به آنچه قبل از تو فرو فرستادیم، ایمان می‌آورند و به جهان آخرت یقین دارند، همانا بر هدایت پروردگارشان هستند و همانا رستگاران‌اند﴾ (بقره: ۴). باور به جهانی دیگر و پاسخ‌گویی در دادگاه الهی اثر مستقیم در رفتار فردی زنان در همسرداری، می‌گذارد. مراقبت از رفتار و مسئولیت‌پذیری زن و شناخت وظایف زن

نسبت به همسر و امید به پاداش اخروی از ثمرات معاد باوری است: ﴿فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾ و هیچ کس از آن چشم‌روشنی که پاداش کارهایش برایش اندوخته‌اند، خبر ندارد ﴿(سجده: ۱۷)﴾. و امیدوارانه پای در خط مقدم جهاد می‌گذارد که همان خوب شوهرداری کردن است. (الآمدی التمیمی، ۱۳۶۰: ۴۲۶۳) که موجب، جلب رضایت خداوند و تلاش برای کسب توشه‌ای برای آخرت می‌شود.

امام علی علیه السلام می‌فرماید: «به بندگان خدا بگو بکوشید تا از چندروزه دنیا برای آخرت که دوره‌اش دراز و طولانی است، توشه برگیرید، چه دنیا سرای عمل است و آخرت سرای بقاء و جزا» (محمّدی ری شهری، ۱۴۲۷: ۵۹/۱، ح ۱۱۸). معاد باوری در رفتار فردی همسررداری یک زن تجلیاتی دارد که می‌توان به این موارد اشاره کرد؛ گذشت از خطای همسر، صبر بر مشکلات، اطاعت از همسر، انفاق در راه خدا، ساده زیستی و دوری از تجملات.

۱-۲. کارکرد خصوصیات فردی و خلیات در رفتار

خداوند در آیه ۸۴ سوره‌ی اسراء می‌فرماید: ﴿قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَی سَاكِلِهِ فَرِيكُمُ اَعْلَمُ بِمَنْ هُوَ اَهْدَى سَبِيْلًا﴾؛ بگو هرکس طبق روش و خلق و خوی خود عمل می‌کند علامه طباطبایی رحمته الله در تفسیر این آیه می‌فرماید: «شاکله نسبت به عمل، مانند روح جاری در بدن است و این امری اثبات شده است که صفات درونی انسان در اعمال او اثر دارد. خواه این شاکله، مربوط به نوع خلقت فرد باشد یا ناظر به خصوصیات خلقی حاصل از تأثیر عوامل خارجی» (طباطبایی، ۱۳۹۴: ۱۳/۱۹۰).

همان‌طور که ملاحظه شد، خلیات ارثی و درونی و همچنین خلیات اکتسابی و بیرونی تأثیر بسزایی در عملکرد انسان در زندگی مشترک دارد، از جمله: (۱) بدخلقی، (۲) غضب، (۳) خشم، (۴) عدم کنترل خشم.

رسول خدا صلی الله علیه و آله می‌فرماید: «خشم ایمان را فاسد می‌کند چنان‌که سرکه عسل را» (کلینی، ۱۳۶۲: ۲/۳۰۲؛ دیلمی، ۱۳۹۸: ۱/۱۷۷؛ حرعاملی، ۱۴۰۹: ۱۵/۳۵۸؛ مجلسی، ۱۴۰۳: ۷۰/۲۶۵؛ النوری الطبرسی، ۱۴۱۴: ۷/۱۲؛ شهید ثانی، ۱۴۰۹: ۱/۳۲۰).

همچنین امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «خشم کلید هر بدی است» (کلینی، ۱۳۶۲: ۲/

۳۰۳؛ ابن بابویه قمی، ۱/۱۴۱۴:۷؛ الحرانی، ۱۴۰۴:۱/۴۸۸؛ مجلسی، ۷۰:۱۴۰۳/۱۴۰۳؛
۲۶۳؛ النوری الطبرسی، ۱۴۰۷:۹/۱۲؛ حر عاملی، ۱۴۰۹:۱۵/۳۵۸).

زنی که زود عصبانی می شود کنترل رفتارش از دستش خارج شده و به عواقب خشم که یکی از آن‌ها بدزبانی و توهین و تحقیر همسر است دچار می شود. پیامبر خدا ﷺ می فرماید: «هر زنی، شوهر خویش را به زبانش بیازارد خداوند از او هیچ مال و فدیة و کار نیکی نمی پذیرد تا آنکه او اراضی کند، اگرچه روزها روزه بگیرد و شبها به عبادت بگذراند و بنده‌ها آزاد کند و در زمرة نخستین کسانی است که وارد آتش می شود» (ابن بابویه، ۱۴۱۳: ۱۴/۴؛ مجلسی، ۱۴۰۳: ۲۴۴/۱۰۳).

در جای دیگر می فرماید: «وای به حال زنی که شوهرش را به خشم آورد و خوش به حال زنی که شوهرش از او اراضی است» (مجلسی، ۱۴۰۳: ۱۰۳/۲۴۶ ح ۲۴؛ ابن بابویه قمی، ۱۴۱۴: ۲/۱۰؛ الابطحی الاصفهانی، ۱۳۸۲: ۲۳/۲۵۹).

بدزبانی زن موجب کینه در دل همسر و سردی روابط زناشویی می شود که خود عامل بسیاری از مشکلات در زندگی مشترک است. پیامبر اکرم ﷺ می فرماید: «آیا شما را از بدترین زنان خبر دهم؟» گفتند: «بله» حضرت فرمود: «بدترین زنان شما زانی هستند که نزد خانواده‌ی خویش ذلیل و در برخورد با شوهرانشان طغیان‌گر و کینه‌توزند، در غیاب شوهر از اعمال زشت آشکار پرهیز ندارند. هنگام خلوت با شوهرانشان او را از نزدیکی منع می کنند و عذر و گناه شوهر را نمی بخشند» (همان: ۱۳/۲۳۵). بدترین زنان شما، زنی است که در میان کسانش رام، نرم و مطیع است، ولی در برابر شوهرش، مغرور و گردن‌فراز. بدترین زنان، زن نازا و کینه‌توز است که در غیاب شوهرش از هیچ‌گونه رفتار زشتی که باعث جلوه‌گری شود پروایی ندارد، ولی در برابر شوهرش همانند مرکب سرکشی است که حاضر به هیچ‌گونه بهره‌دهی نیست و زنی که هیچ‌گونه عذری را از همسرش نمی پذیرد و از هیچ لغزش او نمی گذرد (ابن بابویه، ۱۴۱۳: ۱۴/۴؛ مجلسی، ۱۴۰۳: ۲۴۴/۱۰۳).

بدگمانی و سوءظن نسبت به همسر، اخلاق رذیله دیگری است که موجب تجسس بی مورد زن در مسائل خصوصی همسر و از بین رفتن اعتماد می شود. خداوند در قرآن

می فرماید: «يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَلَا تَجَسَّسُوا؛ ای اهل ایمان؛ از بسیاری از گمان‌ها بپرهیزید، زیرا برخی از گمان‌ها گناه است و تفحص و پی‌جویی نکنید» (حجرات: ۱۲).

از دیگر آثار بد تهمت، سرزنش همسر که موجب سوق دادن وی به آن گناه و خیانت کردن است و از اثرات سوءظن تهمت زدن به همسر است. امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «بزرگی گناه تهمت به بی‌گناهان، از کوه‌های استوار سنگین‌تر است» (ابن بابویه القمی، ۱۴۱۴: ۳۴۸، ح ۲۱). امام علی علیه السلام می‌فرماید: «زیاد سرزنش مکن زیرا این کار کینه به بار می‌آورد و به دشمنی و نفرت می‌کشاند» (الآمدی التمیمی، ۱۳۶۰: ح ۱۰۴۱۲).

در روایات زن ناسازگار و لجباز بدترین همسر نام‌برده شده است (همان، ح ۵۶۸۶). دروغ‌گویی و غرور بی‌جا، تبلی، خودخواهی و بسیاری دیگر از خصوصیات فردی نامطلوب و عدم اصلاح آن‌ها منجر به فروپاشی زندگی مشترک می‌شود.

۱-۳. کارکرد رفتار فردی مطلوب

عوامل رفتاری مطلوب بانوان در همسرداری، دارای جنبه‌های گوناگونی است که مهم‌ترین و مؤثرترین آن‌ها در روابط همسران، از دیدگاه قرآن و روایات بیان می‌شود.

الف) ابراز عشق زن به شوهر در عمل، بیان و کلام

خداوند متعال می‌فرماید: «وَمِنَ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ؛ از نشانه‌های او این است که برای شما از جنس خودتان همسرانی آفرید تا در کنارشان آرامش یابید و میان شما دوستی و مهربانی قرارداد، یقیناً در این کار نشانه‌هایی است برای مردمی که می‌اندیشند» (روم: ۲۱).

در منطق قرآن هدف اصلی از ازدواج، رسیدن به آرامش و الفت و مودت، بیان شده است. علامه طباطبایی می‌فرماید: «طبیعت مردان به انتشار در زمین، پراکندگی، کوشش بی‌وقفه برای تولید ثروت و رقابت گرایش دارد. آفرینش زن با همه‌ی جاذبه‌هایش، موجب جذب مردان به خانه، رسیدن به قرار و آرامش و دور شدن از رقابت‌های بی‌پایان می‌شود» (طباطبایی، ۱۳۹۴: ۴/۲۱۶).

کلام دل‌نشین و جذاب حضرت زهرا علیها السلام در مواجهه با امیرالمؤمنین علیه السلام بهترین مصداق رفتار فردی مطلوب زن است: «روحی لروحک الفداء و نفسی لنفسک الوقاء یا ابالحسن، ان کنت فی خیر کنت معک و ان کنت فی شر کنت معک؛ روحم فدای روح تو و جانم سپر بلای تو، ای ابالحسن! در خوشی‌ها و سختی‌ها در کنار تو خواهم بود» (الرحمانی الهمدانی، ۱۳۷۸/۱: ۷۷۷؛ موسوی، ۱۳۹۰: ۱۹۶/۱).

ب) اهمیت به وظایف جنسی و تأمین نیازهای همسر

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به یکی از زنانش فرمود: «چرا تو زولیده مو هستی و در اثر نکشیدن سرمه، چشمت سفید شده، چرا خضاب نمی‌کنی؟» (مجلسی، ۱۴۰۳: ۱۲۲/۷۱). طبق فرمایش حضرت علی علیه السلام: «زن مسلمان باید خودش را برای شوهرش خوشبو سازد» (همان، ۱۰/۱۰۰) و با جاذبه‌انگیزترین ظاهر، نزد شوهر آید. امام صادق علیه السلام فرمود: «سزاوار نیست که زن خودش را معطل کند (از زیورآلات استفاده نکند) ولو آویختن گردنبندی به گردش باشد» (همان، ۱۰۳/۲۰۶) در روایات حتی به آرایش ناخن نیز توجه شده است. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به مردان می‌فرمود: «ناخن‌هایتان را کوتاه کنید و به زنان می‌فرمود ناخن خود را کوتاه نکنید، چون کوتاه نکردن ناخن برای شما سبب زینت بیشتر می‌شود» (حر عاملی، ۱۴۰۹: ۱۳۴/۲).

یکی از وظایف مهم زن، ارضای نیازهای جنسی همسرش است که عامل آرامش روحی شوهر و تداوم زندگی مشترک است. حتی بسیاری از مشکلات و بدخلفی‌ها و ناسازگاری‌ها، ریشه در عدم موفقیت همسران در ارضای نیاز جنسی یکدیگر دارد، در نتیجه یک زن باید به بهترین شکل ممکن از عهده‌ی این کار برآید. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرماید: «بهترین زنان شما خانمی است که اگر با شوهرش باشد، لباس حیا از تن بر می‌کند» (کلینی، ۱۳۶۲: ۵/۳۲۴). به دلیل اهمیت این موضوع خداوند نیز در قرآن نکاتی را فرموده است: «نباید مادر در نگهداری فرزند به زحمت و ضرر بیفتد و پدر نیز نباید برای کودک متضرر شود» (بقره: ۲۲۳).

امام صادق علیه السلام در تفسیر این آیه می‌فرماید: «زن جایز نیست مانع آمیزش جنسی همسر شود و بگوید من می‌ترسم که حامله شوم و به ناچار در دوران حاملگی به فرزندان شیر دهم.

این ترک آمیزش هم برای زن، هم برای مرد ضرر دارد» (قمی، بی تا: ۷۶/۱).
 امام صادق علیه السلام فرمود: «زنی نزد پیامبر صلی الله علیه و آله آمده پرسید: «ای رسول خدا حق شوهر بر زن چیست؟» آن حضرت فرمود: «آنکه خود را به بهترین عطری که در اختیار دارد خوشبو سازد، زیباترین لباس خود را بپوشد، به بهترین وجهی خود را بیاراید و هر صبح و شام خود را بر شوهر عرضه نماید» (کلینی، ۱۳۶۲: ۵/۸۰۸).

ج) حسن معاشرت با شوهر

بهترین جلوه‌ی شوهرداری، حسن معاشرت با شوهر است که مصادیقی فراوان دارد از جمله اطاعت از شوهر، رعایت ادب و احترام، خدمت به شوهر و خانه‌داری، فروتنی و تواضع، صبر بر بداخلاقی شوهر، گذشت از خطای شوهر، دعا در حق شوهر، همدلی در سختی‌ها. پیامبر خدا صلی الله علیه و آله می‌فرماید: «هرگاه زن نمازهای پنجگانه‌اش را بخواند و ماه رمضان را روزه بگیرد و دامنش را حفظ کند و شوهرش فرمان برد به او گفته می‌شود از هر در بهشت که می‌خواهی وارد شو» (الهندی، ۱۳۹۷: ۱۶/۴۰۶، ح ۴۵۱۲۵).

ادب در گفتار از مهم‌ترین مصادیق حسن معاشرت است که قرآن به آن توجه کرده است: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا؛ ای اهل ایمان از خدا پروا کنید و سخن درست گویند» (احزاب: ۷۰). از مصادیق دیگر ادب فروتنی و خضوع در برابر شوهر است قرآن در این رابطه می‌فرماید: «وَعِبَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا» (فرقان: ۶۳).

چنین زنی در برابر بداخلاقی شوهر صبور و شکیباست زیرا به وعده پیامبر خدا صلی الله علیه و آله ایمان دارد که فرمود: «هر زنی در برابر بداخلاقی شوهر، شکیبایی ورزد خداوند همانند ثواب آسیه بنت مزاحم (همسر فرعون) به او عطا می‌کند» (محمدری شهری، ۱۴۲۷: ۵/۱۰۲).

از دیگر مصادیق رفتار مطلوب، دعا در حق همسر است: «وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ أَعْيُنٍ وَاجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا؛ آنان هستند که گویند پروردگارا، ما را همسران و فرزندان رحمت فرما که مایه چشم‌روشنی ما باشند و ما را (سر خیل پاکان و) پیشوای اهل تقوا قرار ده» (فرقان: ۷۴).

زن نمونه، نه تنها در خوشی‌ها در کنار همسرش است، بلکه در ناخوشی‌ها هم‌مدل و همراه شوهر در تنگناهای زندگی است و در تمام مراحل زندگی، شرایط مالی همسر را رعایت می‌کند و به حضرت زهرا علیها السلام تاسی می‌کند که در شرایط سخت مالی به همسرش فرمود: «من از خدای خودم شرم دارم که تو را برای فراهم کردن چیزی که نمی‌توانی وادار کنم» (مجلسی، ۱۴۰۳: ۵۹/۴۳). چنین زنی، همسرش را هیچ‌گاه آزار نمی‌دهد زیرا می‌داند: «ملعون است زنی که شوهرش را بیازارد و غمگینش کند و خوشبخت هست زنی که شوهر خود را احترام نهد و آزارش ندهد و در همه حال از وی فرمان برد» (مجلسی، ۱۴۰۳: ۱۰۳/۲۵۳، ح ۵۵). چنین زنی خانه را به عشق همسر همواره آراسته و مرتب و تمیز نگه می‌دارد، زیرا این زن محبوب خداست. خداوند به چنین زنی نظر می‌افکند هرکه خداوند به او نظر نکند عذابش ندهد (همان، ۲۵۱/۱۰۳، ح ۴۹). اگر کار در منزل بی‌ارزش بود وقتی رسول خدا صلی الله علیه و آله در تقسیم کار، کارهای داخل منزل را به حضرت زهرا علیها السلام سپرد، آنقدر ابراز خوشحالی نمی‌کرد. حضرت فرمود: «خدا می‌داند که چه اندازه خوشحال شدم» (همان، ۸۱/۴۳).

چنین زنی در مشکلات زندگی به خداوند توکل می‌کند و از صبر و نماز استعانت می‌جوید (بقره: ۱۵۳). خانه‌ی این زن هر چند ساده است، در نهایت آراستگی است و با قناعت و عدم تجمل‌گرایی خانه‌ای می‌سازد که تجملش عشق است و صفا و زیور و زینت گران‌بهایش شور است و وفا، همچون خانه‌ی فاطمه و علی علیهما السلام که فرش آن شن‌های نرم و روان و حصیری ساده و در و دیوار آن از چوب و خشت بود، اما صفا و صداقت و ایمان و تقوا و سعادت و امید در آن موج می‌زد و روشن به نور خدا برکت بر سر ساکنانش فرو می‌بارید و یاد و نام بلند و با عظمت خدا در آن برده می‌شد. آن خانه، خانه‌ی اسلام، سرای ایمان، کانون اندیشه‌ی اسلامی و مرکز تقوا و پارسایی بود و با سادگی‌اش با شکوه و عظمت وصف‌ناپذیری آراسته بود (کرمی، ۱۳۸۰: ۵۳۲). قناعت هنر یک زن خردمند است. او با قناعت کردن و عدم اسراف و تجمل‌گرایی و خرج‌های غیرضروری، تولید ارزش افزوده و کمک به اقتصاد خانواده می‌کند. امام علی علیه السلام می‌فرماید: «خوش‌ترین زندگی در قناعت

است» (الآمدی التمیمی، ۱۳۶۰: ح ۲۹۱۸). قناعت یعنی تشکر از نعمات الهی، و اسراف نوعی ناشکری می‌باشد و باعث کفران نعمت و نهایتاً منجر به فقر و تنگدستی می‌شود: «إِنَّ الْمُبْذَرِينَ كَانُوا إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِرَبِّهِ كَفُورًا؛ بی‌تردید آنان که مال خود را به صورتی گسترده به ناحق هزینه می‌کنند برادران شیاطین‌اند و شیطان همواره نسبت به پروردگارش ناسپاس است» (اسراء: ۲۷).

علامه در میزان می‌فرماید: «جمله‌ی ﴿ان المبذرين كانوا اخوان الشياطين﴾ تعلیلی است، بر نهی از تبذیر و معنایش این است که اسراف نکن زیرا که اگر اسراف کنی از مبذرین - که برادران شیطانند - خواهی شد (طباطبایی، ۱۳۹۴: ذیل آیه‌ی ۲۷ اسراء).

۲. عوامل رفتار اجتماعی زنان در همسررداری

رفتار اجتماعی، هر نوع رفتاری است که متضمن کنش متقابل دو یا چند انسان باشد و آنچه اینجا مد نظر است، کنش متقابل زن با همسر و دیگر اعضای خانواده و کسانی که تأثیر بر روی روابط همسران می‌گذارند.

۲-۱. در مواجهه با همسر و فرزندان

۲-۱-۱. احترام به شوهر

حفظ احترام شوهر و ابراز عشق به او نزد اعضای خانواده، نقش تربیتی مهمی در یادگیری نحوه محبت و احترام در فرزندان و همچنین باعث ادب و احترام به پدر و شناخت جایگاه وی در خانواده می‌شود که موجب آرامش و امنیت برای مرد خانه و دلگرمی وی در انجام وظایف مردانه خویش است.

پیامبر خدا ﷺ می‌فرماید: «هرگاه بنده به چهره‌ی همسرش و همسرش به چهره‌ی او بنگرد خداوند به آن دو با نگاه محبت‌آمیز می‌نگرد و هرگاه دست یکدیگر را بگیرند، گناهان آن دو از لای انگشتانشان، فرو می‌ریزد» (محمدی ری شهری، ۱۳۸۷: ۱۹۳، ح ۲۰۶) مهرورزی به خانواده، پاداشی بزرگ دارد.

خداوند متعال می‌فرماید: «او را به بهشت ببریید چراکه به خانواده‌اش مهر می‌ورزید» (الهندی، ۱۳۹۷: ۳۷۹/۱۶، ح ۴۴۹۹۴) از جمله رفتار اجتماعی مطلوب؛ تحمل آزار

شوهر و نامهربانی‌های وی است. امام علی علیه السلام می‌فرماید: «سلامت زندگی در مدارا کردن است» (الآمدی التمیمی، ۱۳۶۰: ح ۵۶۰۷).

و به گفته پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله و سلم: «نزدیکترین فرد در قیامت به وی، کسی است که از همه خوش اخلاق تر بوده و خیرش بیشتر به خانواده‌اش برسد» (مجلسی، ۱۴۰۳: ۱/۳۸۷/۷۱).

چنین زنی موجب آرامش خانواده و از ایجاد تنش و درگیری در خانواده جلوگیری کرده و محیطی امن برای شوهر و فرزندان فراهم می‌کند، طوری که خانه بهترین جای دنیا برای همسرش می‌شود تا بتواند غم‌هایش را در کنار زن و در خانه برطرف کند. امام علی علیه السلام در بیان رفتارش با فاطمه علیها السلام می‌فرماید: «به خدا سوگند که تا زنده بود نه او را عصبانی نمودم و نه به کاری مجبورش کردم او نیز مرا را عصبانی ننمود و در کاری از من نافرمانی نکرد، هنگامی که به او نگاه می‌کردم غم و اندوه‌ها از من برطرف می‌شدند» (همان، ۱۳۴/۴۳، ح ۳۳).

۲-۱-۲. بدرقه و استقبال از شوهر

از دیگر رفتارهای اجتماعی مطلوب زن توجه در هنگام ورود و خروج مرد به خانه است که عکس‌العمل مناسب نشان دهد. این کار هم برای مرد بسیار ارزشمند و موجب محبت وی می‌شود و در فرزندان، احترام به پدر را القا می‌کند. مردی نزد پیامبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم آمد و گفت: «زنی دارم که هرگاه وارد خانه می‌شوم به استقبال می‌آید و هرگاه از خانه خارج می‌شوم بدرقه‌ام می‌کند. هرگاه مرا اندوهگین می‌بیند، می‌گوید چرا اندوهگینی اگر غم روزی را می‌خوری غیر تو (خداوند) آن را برایت ضمانت کرده است و اگر غم آخرت را داری، پس خداوند بر اندوهت بیفزاید» پیامبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: «خداوند کارگرانی دارد و این زن یکی از کارگران اوست، برای وی پاداش شهید در نظر گرفته می‌شود» (ابن بابویه القمی، ۱۴۱۳: ۳/۳۸۹، ح ۴۳۶۹).

۲-۱-۳. احترام شوهر در غیاب وی

از دیگر مصادیق رفتار اجتماعی زنان، حفظ حرمت شوهر در غیاب وی است. غیبت کردن از همسر، بدگویی، عیب‌جویی و افشای مسائل و اسرار خانواده منجر به بی‌اعتمادی همسر می‌شود و زمینه‌ی بی‌احترامی دیگران به همسر را فراهم می‌کند. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم

می‌فرماید: «برزن روا نیست که شوهرش را بیش از توانش تکلیف کند و یا از او نزد احدی از آفریدگان خداوند عزوجل شکایت کند، خواهد خودی باشد یا بیگانه» (النوری الطبرسی، ۱۴۰۷: ۱۴/۲۴۲، ح ۴).

۴-۱-۲. تغافل از خطای شوهر و فرزندان

نمونه‌ایی دیگر از این رفتار، تغافل و چشم‌پوشی از خطای شوهر و همچنین فرزندان است که از مهم‌ترین عوامل شیرینی و نشاط در زندگی است. امام زین‌العابدین علیه السلام در توصیه به امام باقر علیه السلام می‌فرماید: «بدان ای فرزندم که درستی کار دنیا به طور کلی در دو کلمه است؛ اصلاح امور زندگی همانند پیمان‌های پری است، دو سوم آن توجه و هوشیاری است و یک سومش چشم‌پوشی زیرا انسان چشم‌پوشی نمی‌کند مگر از چیزی که آن را می‌داند و متوجه آن است» (مجلسی، ۱۴۰۳: ۱۴۸/۷۸، ح ۳۳).

۴-۱-۵. هنر خانه‌داری و آراستگی زن

عامل مهم دیگر در شور و نشاط و شادی‌آفرینی، هنر خانه‌داری و آراستگی خانه است. از نتایج خانه‌داری می‌توان به این موارد اشاره کرد:

۱. وابسته شدن اعضای خانواده به خانه در نتیجه به همسر و مادر؛
۲. صرفه‌جویی در هزینه‌های خانوار چرا که اغلب چیزهایی که در خانه تولید می‌شود مانند غذا لباس و خدمات ارزش افزوده دارند و تهیه‌ی آن‌ها از بازار، هزینه‌های بیشتری دارد؛
۳. حفظ سلامت اعضای خانواده؛
۴. افزایش احساس امنیت اعضا به‌ویژه شوهر از این‌رو که می‌داند همسرش تدبیر امور منزل را در اختیار دارد (علاسوند، ۱۴۰۰: ۲۰۱).

امام صادق علیه السلام در این‌باره فرمود: «بهترین زنان شما مسلمین، زنی است که خوشبو و خوش دست پخت باشد» (حر عاملی، ۱۴۰۹: ۱۴/۱۵). توصیه‌ی اسلام، خوردن غذا با اعضای خانواده است، پیامبر خدا صلی الله علیه و آله می‌فرماید: «خداوند مؤمنان را دوست می‌دارد و وزن و فرزندان را نیز دوست می‌دارد، محبوب‌ترین چیز نزد خدای تعالی آن است که ببیند مرد با زن و فرزندان بر سر یک سفره غذا می‌خورند، سپس هرگاه بر آن سفره گرد هم آیند، با نظر

رحمت به ایشان می‌نگرد و پیش از آنکه از جای خود پراکنده شوند، آنان را می‌آمرزد» (سمرقندی، ۱۴۱۳: ۳۴۳، ح ۴۹۷).

۶-۱-۲. حیا و عفاف زن

حیا و عفاف، ارزشمندترین رفتار اجتماعی زن، در استحکام و تداوم زندگی مشترک و حفظ جامعه از صدمات است. عظمت زن در این است، که نبینند مردان نامحرم را و مردان نیز آنان را نبینند (مجلسی، ۱۴۰۳: ۱۰۳/۲۳۸). قرآن کریم، حجاب را احترام و حرمت قائل شدن برای زن که نامحرم او را از دید حیوانی ننگرند (احزاب: ۵۹). برای اینکه شناخته نشوند و مورد اذیت واقع نگردند؛ چراکه آنان تجسم حرمت و عفاف جامعه هستند و حرمت دارند. زن در مقابل مرد، غیر از زن در مقابل شوهر است. زن در مقابل شوهر باید تمکین کند، اما زن در مقابل جامعه، مثل فردی از جامعه است و این چنین نیست که باید اطاعت کند و در مسائل خانوادگی هم می‌بینیم، گاهی زن قوام و قیوم است و مرد باید اطاعت کند، همچنان که پسر باید از مادر اطاعت کند و حتی اگر در حد بالایی از تخصص‌های علمی باشد (جوادی آملی، ۱۳۷۷: ۴۳۹-۴۳۸). همچنان که این زن در پوشش برای غیر شوهر باید رعایت حجاب را بکند، در کلام نیز باید فقط برای شوهر خوش‌زبانی و عشوه‌گری و طنزازی داشته باشد و این برای زن ضروری است که برای شوهرش جذابیت داشته باشد ولی برای غیر شوهر، ﴿فَلَا تَخْضَعْنَ بِالْقَوْلِ فَيَطْمَعَ الَّذِي فِي قَلْبِهِ مَرَضٌ؛ پس در گفتار خود نرمی و طنزازی، (چنان که عادت بیشتر زنان است) نداشته باشید تا کسی که بیمار دل است طمع نکند﴾ (احزاب: ۳۲) و سخن پسندیده بگویید: «معروف یعنی، به شیوه‌ای پسندیده و شایسته سخن گفتن».

امام علی علیه السلام می‌فرماید: «گفتگو و اختلاط مردان با زنان نامحرم سبب نزول بلاها خواهد شد و دل‌ها را منحرف می‌سازد» (الحرانی، ۱۴۰۴: ۱۵۱). پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرماید: «بهترین زن را زنی می‌داند که به همسرش راغب است و عقیف است و در ناموس خود عفت می‌ورزد و فقط به شوهر خود رغبت دارد» (حر عاملی، ۱۴۰۹: ۴/۱۴).

۲-۲. در مواجهه با خانواده و خویشاوندان همسر

۲-۲-۱. صله ارحام متقابل

از عوامل مؤثر در روابط همسران، نوع عملکرد و تقابل با خانواده‌ی همسر است. وقتی پایه و اساس زندگی، رضایت الهی باشد در نوع تعامل با دیگران و خانواده‌های یکدیگر، این خدامحوری برنامه و سبک زندگی ارائه می‌کند. دستور اسلام در این زمینه، پیوند روابط خویشاوندی است که در اسلام، با اصطلاح «صله‌ی ارحام» یاد می‌شود. قطع ارتباط با خانواده و خویشاوندان، از بزرگترین گناهان کبیره شمرده شده است: ﴿الَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَيَفْسُدُونَ فِي الْأَرْضِ أُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ؛ آنان کسانی هستند که پیمان خدا را پس از استواریش می‌شکنند و آنچه را خدا پیوند خوردن به آن را فرمان داده است، قطع می‌نمایند و در زمین تباهی و فساد برپا می‌کنند، آنانند که زیان کارانند﴾ (بقره: ۲۷).

خداوند در آیه‌ی ۲۵ سوره‌ی رعد عاملان قطع رحم را لعنت نموده است و در روایات پیامدهای قطع رحم، بیان شده است که می‌توان به کاهش عمر، دوری از رحمت خدا، نابودی امت‌ها انقطاع نسل، فقر و تنهایی و بسیاری دیگر که می‌توان در این رابطه به روایات امامان علیهم‌السلام رجوع نمود. همچنین تأکید فراوان بر صله‌ی ارحام و ارتباط‌گیری با خویشاوندان در آیات الهی بیان شده: ﴿وَالَّذِينَ يَصِلُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَيَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ وَيَخَافُونَ سُوءَ الْحِسَابِ؛ آنچه را خدا به پیوند آن فرمان داده پیوند می‌دهند و از پروردگارشان همواره در هراسند از حساب دشوار بیم دارند﴾ (رعد: ۲۱).

پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم می‌فرماید: «ثواب صله‌ی رحم زودتر از ثواب هر کار خیر دیگری می‌رسد» (کلینی، ۱۳۶۲: ۱۵۲/۲، ح ۱۵).

نکته‌ی مهم در روابط همسران، این است که زن و شوهر، خانواده‌ی همسر را همچون خانواده‌ی خود بدانند و اگر این محقق شود بسیاری از مشکلات که در این رابطه بین زوجین پیش می‌آید، حل خواهد شد. عنایت به این نکته لازم است که نقش زن، تنها ایجاد رابطه‌ی رحامت بین اعضای نسبی یک خانواده نیست، بلکه سهم آن در ایجاد پیوند رحمی بین

وابستگان سببی نیز قابل انکار نیست، زیرا در اسلام وابستگان سببی همانند پیوستگان نسبی از رحامت خاص برخوردارند و قانون مصارعت، مقررات فراوانی را به همراه دارد، چنانچه از خطبه‌ی رسول اکرم ﷺ در مراسم عقد زناشویی حضرت امیرالمؤمنین علی علیه السلام و حضرت زهرا علیها السلام چنین استفاده می‌شود که مصاهره و دامادی ملحق به نسب بوده و عروس و داماد به منزله‌ی فرزندان دو خانواده محسوب شده و اعضای دو خانواده مخصوصاً پدران و مادران به منزله‌ی افراد یک خانواده به حساب خواهند آمد. ﴿وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ مِنَ الْمَاءِ بَشَرًا فَجَعَلَهُ نَسَبًا وَصِهْرًا؛ و اوست که از آب بشری آفرید و او را دارای خویشاوندی نسبی و دامادی قرارداد﴾ (جوادی آملی، ۱۳۷۷: ۴۱-۴۲).

در حسن روابط با خانواده‌ی همسر، محبت و مهرورزی ضروری است و همچنین خوبی کردن در جواب بدی و این از اخلاق اسلام است: ﴿وَلَا تَسْتَوِي الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُ ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ فَإِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ؛ نیکی و بدی مساوی نیستند، بدی را با نیکی پاسخ بده تا کسی که با تو دشمنی داشت، دوست صمیمی تو شود﴾ (فرقان: ۵۴).

۲-۲-۲. پرهیز از رفتارهای ناشایست

۲-۲-۲-۱. عدم حسادت

نکته‌ی مهم دیگر در حسن معاشرت، خیرخواهی برای خانواده‌ی شوهر و عدم حسادت ورزیدن است. خداوند عزوجل به حضرت موسی بن عمران علیه السلام فرمود: «ای پسر عمران! بر مردم به آنچه که من از فضل خود به آنان داده‌ام، حسد مبر، بر داشته‌های آنان چشم مدوز و نفست را در پی آن‌ها نفرست، زیرا شخص حسود بر نعمت من خشمگین و ناخشنود است و از آن قسمتی که بر بندگان روا داشته‌ام، روی گردان است و کسی که چنین باشد نه من از آن او و نه او از برای من است» (حر عاملی، ۱۴۰۹: ۳۶۶/۱۵، ح ۲۰۷۵۹).

۲-۲-۲-۲. نادیده گرفتن زحمات

از عوارض حسادت، چشم و هم چشمی و آوردن فشار مالی و نادیده گرفتن زحمات همسر است. پیامبر خدا ﷺ فرمود: «خداوند به زنی که از شوهرش سپاسگزاری نمی‌کند، با

آن که از شوهرش بی نیاز نیست، نگاه نمی کند» (الهندی، ۱۳۹۷: ۳۹۶/۱۶، ح ۴۵۸۲).

۲-۲-۲. تحقیر کردن

تحقیر کردن از جمله رفتار اجتماعی نامطلوب است. پیامبر خدا ﷺ می فرماید: «هرکس پنج نفر را خوار بشمارد، پنج چیز را از دست می دهد، هرکس خویشاوندان را خوار بشمارد، مروت را از دست می دهد، هرکس خانواده اش را خوار بشمارد، خوشی زندگی اش را از دست می دهد». زن نه تنها نباید خانواده و همسر را خوار کند، بلکه باید همواره در مقابل دیگران همسر را ستایش کرده و از وی تعریف و تمجید کند، در سیره ائمه ﷺ این موضوع به چشم می خورد. امام صادق ﷺ در ستایش از همسر خود، حمیده، فرمود: «حمیده از هر نوع بدی پاک است چون طلا» (کلینی، ۱۳۶۲: ۱/۴۷۷).

هر چقدر رابطه‌ی زن با خانواده‌ی شوهر و خویشاوندان نزدیک تر، صمیمی تر و به دور از تنش و درگیری باشد، پیامدهای نیکوتر و پایدارتری برای تحکیم بنیان خانواده به ارمغان خواهد آمد. این پیامدهای مثبت شامل موارد زیر است:

- دلگرمی و قوت قلب شوهر به واسطه‌ی همراهی و پشتیبانی خانواده‌ی همسر؛
- احترام متقابل بین خانواده‌ی زن و شوهر؛
- افزایش عواطف و احساسات مثبت در خانواده؛
- حفظ و تحکیم نظام خانواده؛
- ایجاد شادی و نشاط در دیدارها و رفت و آمدها؛
- قدردانی و سپاسگزاری شوهر از همسر؛
- رضایت و خشنودی خداوند؛

﴿وَالَّذِينَ يَصِلُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَيَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ وَيَخَافُونَ سُوءَ الْجِسَابِ؛ وَآنچه را خدا به پیوند آن فرمان داده پیوند می دهند از پروردگارشان همواره در هراسند از حساب دشوار بیم دارند﴾ (رعد: ۲۱).

۳. راهکارهای کلی اصلاح شیوه‌های رفتاری

در این بخش سعی می شود با راهنمایی در جهت اصلاح عوامل رفتاری، اقدامات لازم

جهت تغییر رفتار بیان گردد. البته که برای رسیدن به این منظور تلاش مضاعف همسران و پیگیری مسیر نشان داده شده و پیمودن ادامه راه لازم است.

۱-۳. اصلاح عقاید و باورها و خلیات

همان طور که بیان شد، عوامل مؤثر در رفتار فردی؛ عقاید و باورها و همچنین خلیات و عادت‌های رفتاری زن است، در نتیجه سعی می‌شود راهکارهایی برای اصلاح این امور پیشنهاد گردد تا ادامه مسیر هموار گردد.

۱-۳-۱. اصلاح رابطه زن با معبود

در زمینه‌ی اعتقادات و باورها، بهترین راهکار، اصلاح رابطه‌ی زن با خدای خویش است که از باور به توحید و معاد حاصل می‌شود. در این زمینه باید به شناخت عقاید اسلامی، اهتمام ورزید و به مطالعه و تفکر پرداخت. پیشنهاد می‌شود برای اصلاح عقاید، کتاب آموزش عقاید، نوشته‌ی علامه مصباح یزدی رحمته الله را مطالعه و سعی در تفکر و عمل به آن کرد.

۲-۳-۱. رضایت خداوند محور عقاید

راهکار دیگر، توجه به رضایت خداوند در تمامی اعمال و رفتار است، یعنی سعی شود قبل از عمل، ابتدا تفکر صورت گیرد و اگر عمل مطابق رضایت خداوند بود انجام و در غیر این صورت ترک شود تا در ازای تقوایی که در پیش می‌گیرد راه تشخیص حق از باطل بدست آید.

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَتَّقُوا اللَّهَ يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقَانًا وَيُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ﴾؛ ای اهل ایمان اگر (در همه‌ی امورتان) از خدا پروا کنید برای شما (بینایی و بصیرتی ویژه) برای تشخیص حق از باطل قرار می‌دهد و گناهانتان را محو می‌کند و شما را می‌آمرزد؛ خداوند دارای فضل بزرگ است ﴿(انفال: ۲۹).﴾

۲-۳-۲. دقت در خلیات

عامل مؤثر دیگر در رفتار فردی، خصوصیات فردی و خلیات است. برای اصلاح این مورد، ابتدا شناسایی خصوصیات رذیله و خلیات منفی و آسیب‌رسان در رابطه زن و شوهر لازم است که باید اخلاق بد و عادت‌های بد رفتاری، شناسایی شده و اصلاح گردد.

مشخص است که نمی‌توان فقط به توانایی‌های خود بسنده کرد، بلکه با کمک گرفتن از عوامل دیگر از جمله؛ مطالعه و مشاوره با افراد حاذق به شناسایی رفتارهای غلط پرداخت و آن‌ها را درمان کرد. بهترین راهکار در این زمینه، تهذیب نفس و مبارزه با نفس است. پیامبر اسلام ﷺ جهاد در راه خدا با آن همه فضایل را جهاد اصغر نامید و مبارزه با هوای نفس را جهاد اکبر (کلینی، ۱۳۶۲: ۱۲/۵).

برای موفقیت در مبارزه با هوای نفس، مراقبه و محاسبه ضروری است. ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسَكُمْ...﴾ (مائده: ۱۰۵) مراقب خود باشید.

یک زن، در طول روز، باید مراقب باشد تا رفتار ناشایست در قبال شوهر انجام ندهد و برای محاسبه نفس، در آخر روز، اعمال طول روز را بررسی کند. اگر توانست درست رفتار کند برای آن شکر کند، از خداوند توفیق تکرار آن را بخواهد و اگر مرتکب رفتار ناشایست شد، استغفار کند و از خداوند بخواهد به وی توفیق دهد در جهادش که خوب شوهرداری کردن است، موفق شود (محدثی، ۱۴۰۱: ۱۴-۱۵). امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «از خویشتن حسابرسی نمایید، پیش از آنکه به حساب شما رسیدگی شود» (کلینی، ۱۳۶۲: ۸/۱۴۳، ح ۱۰۸). ای اهل ایمان، از خدا پروا کنید و هرکسی باید با تعامل بنگرد که برای فردای خود چه چیزی پیش فرستاده است.

﴿وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ﴾ از خدا پروا کنید دقیقاً خدا به آنچه انجام می‌دهید آگاه است» (حشر: ۱۸) پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پس از شناسایی اخلاق رذیله، باید تک‌تک به مبارزه با آن‌ها برخاست در روایات، برای صلاح اخلاق رذیله، راهکارهایی ارائه شده است، از جمله راهکار کنترل خشم، که امام صادق علیه السلام در این باره می‌فرماید: «اگر بردبار نیستی خود را بردبار نشان بده» (کلینی، ۱۳۶۲: ۱۱۲/۲).

۳-۱-۴. عفو و صبر

راهکار بعدی عفو و گذشت است که همیشه کارساز است. پیامبر اسلام ﷺ در ترغیب به عفو و گذشت و فرو خوردن خشم می‌فرماید: «هرگاه خشم شما را تحت فشار قرار داد، با

عفو و گذشت آن را دفع کنید آیا سخن خداوند در قرآن را نشنیده‌اید: پس هر که در گذرد و نیکویی کند اجر او بر خداست» (دیلمی، ۱۴۰۸: ۳۳۷). بدزبانی و فحاشی که از عواقب خشم است، ابتدا راهکار خشم را دارد، یعنی خود را به بردباری بزند و ادای انسان‌های بردبار را در آورد.

امام علی علیه السلام: «قلب مؤمن در پشت زبان اوست و زبان مؤمن، در پشت قلب وی مؤمن هرگاه بخواهد سخنی بگوید، در آن اندیشه می‌کند، اگر خوب بود اظهار می‌کند، اگر بد بود مخفی می‌نماید، ولی منافق آنچه بر زبانش بیاید، می‌گوید و نمی‌داند چه سخنی به سود اوست» (شهیدی، ۱۳۸۷: ۲۵۳). از بهترین راهکارها برای جلوگیری از بدزبانی فحاشی و خشم و عصبانیت، سکوت کردن است. امام علی علیه السلام می‌فرماید: «هیچ بردباری چون شکیبایی و خاموشی نیست» (مجلسی، ۱۴۰۳: ۲۸۲/۷۷، ح ۱).

برای ریشه‌کن کردن تک‌تک صفات ناپسند، مطالعه‌ی کتاب‌های مرتبط در این زمینه سودمند است. کتاب «جهاد با نفس» اثر شیخ حر عاملی با ترجمه علی افراسیابی، راهکارهای مطلوبی برای اصلاح رفتار فردی ارائه می‌دهد. همچنین، مشورت با افراد صاحب‌نظر در حوزه‌ی اخلاق می‌تواند راه‌گشای موثری باشد.

۲-۳. اصلاح ارتباط کلامی و رابطه جسمانی

مهارت‌های ارتباطی بین زن و شوهر در ساختار یک زندگی سالم بسیار حائز اهمیت است.

۱-۲-۳. مهارت کلامی

ارتباط کلامی و خوش‌زبانی در تمام لحظات باید مدنظر هر زنی باشد. زن باید فضای عاطفی شورانگیز به وجود آورد و کلمات دلنشین و مهیج به کاربرد. برای این منظور باید از شوهر و علاقه‌هایش اطلاعات کافی داشته باشد لحن سخن گفتن دلخواه شوهر و کلمات شورانگیز را به کاربرد، در مواقعی که خشمگین است از کلمات کم‌زبان و مناسب استفاده کند. آفت گفتگوی سازنده؛ عیب‌جویی و به‌اصطلاح غر زدن است که باعث کمتر شدن گفتگو و ارتباط کلامی با همسر می‌شود. یکی دیگر از آفت‌های ارتباط کلامی کم‌حرفی

مفرط زن است.

۲-۳. مهارت رابطه‌ی جسمانی

مهارت رابطه‌ی جسمانی از مهم‌ترین عوامل رفتار فردی هر زنی است. صرف وقت برای یکدیگر و وقت گذاشتن برای رابطه‌ی جسمانی مثل، نوازش کردن همسر، هم‌آغوشی و محبت کردن است که در قرآن آمده است (بقره: ۱۸۷). در همسر داری دینی، زن و شوهر لباس یکدیگر که به رفع نیازهای جنسی و عیب‌پوشی بازمی‌گردد، همان‌طور که لباس، موجب عفت و پوشانندگی است، زن هم باید برای همسرش این‌گونه باشد و با ارضای نیازهای جنسی شوهر، عفت وی را حفظ کند و با گذشت از لغزش‌های شوهر او را بیوشاند. ﴿فَمَنْ عَفَا وَأَصْلَحَ فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ﴾ کسی که گذشت کند و آشتی ورزد مردش با خداست و او ستمکاران را دوست ندارد ﴿شورا: ۴۰﴾.

بهترین راهکار برای زندگی توأم با عشق و شور و نشاط، تغافل و چشم‌پوشی و گذشت از خطای همسر است. زندگی بدون گذشته هرگز روی عشق و روی خوشی را نخواهد دید. پیامبر خدا ﷺ: «از یکدیگر گذشت کنید تا کینه‌های میان شما از بین برود» (الهندی، ۱۳۹۷: ح ۷۰۰۴).

۳-۳. اصلاح روابط جنسی و ایجاد آرامش جنسی

اقتناع و ارضای نیاز جنسی، جایگاهی ویژه دارد؛ زیرا همسران برطرف ساختن آن، آرامشی در جسم و جان‌شان می‌ریزد که این آرامش اگرچه از ناحیه جنسی حاصل می‌شود، نشاط و سبک‌بالی ناشی از آن جسم و روانشان را در برمی‌گیرد. موفقیت در ارضای نیاز جنسی، بهانه‌گیری‌های بی‌دلیل زوجین از هم را کاهش می‌دهد، از بزرگ شدن مسائل حاشیه‌ای جلوگیری می‌کند و موجب رضایت عمومی در زندگی مشترک می‌شود. ریشه‌ی بسیاری از مشکلات در زندگی مشترک در ناکامی‌های جنسی است (علاسوند، ۱۴۰۰: ۱۹۹-۱۹۸). مسائل آمیزشی و زناشویی، به قدری مهم است که در روایات، تأکید فراوان به آن شده است. پیامبر خدا ﷺ: «هیچ زنی از بستر شوهرش دوری نمی‌کند، مگر آن که فرشتگان خداوند عزوجل او را لعنت می‌کنند» (شیبانی، ۱۴۱۴: ۲۵۸/۳، ح ۸۵۸۷).

راهکار در این زمینه کسب مهارت‌های جنسی در مورد رفتارهای جنسی و عاطفی و آموزش کامل آداب هم‌بستری است تا بتواند در ارضای نیازهای جنسی شوهر و خودش موفق شود.

مهارت‌های رابطه‌ی جنسی، نکات بسیاری دارد که برای یادگیری و به‌کارگیری آن پیشنهاد می‌شود به کتاب آداب عشق‌ورزی (راهکارهایی برای ساماندهی روابط جنسی و عاطفی همسران) نوشته‌ی علی اکبر مظاهری، ناشر: نورالزهرا، و در صورت مشکل و ناتوانی ارتباط جنسی از سوی هر یک از زوجین، حتماً به مراکز درمانی و مشاوره در این زمینه مراجعه شود، زیرا عدم درمان و کسب مهارت جنسی، زندگی مشترک را با مشکلات جدی روبرو می‌کند و منجر به فروپاشی آن خواهد شد.

۳-۴. اصلاح رفتار اجتماعی

۳-۴-۱. شناخت وظایف

بهترین راهکار؛ شناخت وظایف زن نسبت به همسر و حقوقی است که مرد بر زن دارد. ضروری است هرگاه بین زن و شوهر در تمام مسائل یاد شده اختلافی پیش آمد و زندگی به تنگنا رسید، کمک و یاری گرفتن از صبر و نماز (بقره: ۱۵۳) در زمینه حل اختلافات توصیه قرآن: «وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ فَإِنْ كَرِهْتُمُوهُنَّ فَمَسْأَلٌ أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَيَجْعَلَ اللَّهُ فِيهِ خَيْرًا كَثِيرًا؛ و با آنان به صورتی پسندیده رفتار کنید و اگر از آنان نفرت داشتید، (باز هم با آنان پسندیده رفتار کنید) چه بسا چیزی خوشایند شما نیست و خدا در آن خیر فراوانی قرار می‌دهد» (نساء: ۱۹).

۳-۴-۲. مصلحت خانواده

سبک زندگی قرآنی خوش‌رفتاری زن و شوهر است و مصلحت خانواده صلح و آرامش است در این آیه اگرچه خطاب با مردان است ولی دستور یک‌سویه نیست. اصلاح نکردن روابط بین زن و شوهر موجب فروپاشی زندگی و رفتن به دنبال آخرین و بدترین راهکار یعنی طلاق، بدون در نظر گرفتن تبعات آن می‌شود. طلاق که ویرانگر نظام خانواده است و در شرع اسلام از مبعوض‌ترین حلال‌ها است، همواره مایه‌ی سلب آرامش اعضای خانواده

مخصوصاً زن خواهد بود، راه علاج پیش‌بینی شده است که در برخی از آن‌ها همان شروط ضمن عقد و کنترل کردن محدوده طلاق و رها نمودن مرد در هرگونه تصمیم‌گیری خام و ناروا بوده و قسمت مهم آن در برقراری جاذبه‌ی عقلی نه غریزی و استوار کردن وداد قلبی نه قالبی، است؛ یعنی تا آن تا معنای آیه‌ی ﴿... وَ جَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَ رَحْمَةً﴾ (روم: ۲۱) جامه‌ی عمل نپوشد و فضیلت اخلاق، جایگاه خود را در تکمیل اصول خانوادگی باز نکند و حیثیت زن به‌عنوان حق‌الله شناخته نشود، هرگز مواد و تبصره‌های حقوقی فراوان، ضامن تحکیم اصول خانوادگی و نجات آن از قافله هانله طلاق نخواهد بود. نشانه، آن کشورهای به دور از اخلاق است که با داشتن قانون کافی در اثر فقدان فضائل اخلاقی و کمبود روح وداد و رحمت الهی، شیرازه‌ی خانوادگی در آن‌ها چندان دوامی ندارد (جوادی آملی، ۱۳۷۷: ۳۶۱-۳۶۲).

توصیه‌ی اکید اسلام به همسران رفع اختلافات خانوادگی و تلاش برای صلح و دوستی است: ﴿وَ إِنْ امْرَأَةٌ خَافَتْ مِنْ بَعْلِهَا نُشُوزًا أَوْ إِعْرَاضًا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يُصْلِحَا بَيْنَهُمَا صُلْحًا وَالصُّلْحُ خَيْرٌ وَأُحْضِرَتِ الْأَنْفُسُ الشُّحَّ وَإِنْ تُحْسِنُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا؛ اگر زنی از ناسازگاری شوهرش، یا رویگردانی اش بیمناک است، بر آن دو مشقتی نیست که به‌طور پسندیده آشتی کنند و صلح و آشتی بهتر است و بخل نزد نفوس (آدمیان) حاضر است (به این خاطر که هریک از دو زوج در عفو‌گذشت و سازش و ادای حقوق بخل می‌ورزند) و اگر نیکی کنید و بپرهیزید، یقیناً خدا همواره به آنچه انجام می‌دهید، آگاه است﴾ (نساء: ۱۲۸).

قرآن اختلاف را رسوخ کبر و بخل در قلب‌هایشان می‌داند و گوشزد می‌کند به احسان و خوش‌رویی و تقوا که از مهم‌ترین عوامل موفقیت در زندگی است. راهکار قرآن، برای شیوه‌ی حل اختلاف میان همسران، رجوع به بزرگان خانواده و عقلایشان است: ﴿وَ إِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا فَابْعَثُوا حَكَمًا مِنْ أَهْلِهِ وَحَكَمًا مِنْ أَهْلِهَا إِنْ يُرِيدَا إِصْلَاحًا يُوَفِّقِ اللَّهُ بَيْنَهُمَا إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا خَبِيرًا؛ اگر از جدایی و ناسازگاری میان زن و شوهر بیم داشتید، پس داوری از خانواده مرد، و داوری از خانواده زن، برانگیزید که اگر هر دو داور قصد اصلاح داشته باشند، خدا میان دو داور توافقی و سازگاری ایجاد می‌کند یقیناً خدا دانا و آگاه است﴾ (نساء: ۳۵).

راهکار قرآن و روایات معصومین علیهم السلام در تمام مسائل زندگی، از جمله همسررداری و حل اختلافات و رسیدن به خوشبختی و سعادت، به مراتب بهتر از راهکارهای قانونی و روانشناسی مطرح در جامعه است. بی تردید عمل به راهکارهای قرآن و ائمه اطهار علیهم السلام ضامن سعادت زن و مرد است. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله: «هیچ چیز نزد خداوند مبعوض تر از خانه‌ای نیست که در آن جدایی یعنی طلاق باشد» (کلینی، ۱۳۶۲: ۳۲۸/۵، ح ۱).

نتیجه‌گیری

۱. از منظر قرآن و روایات؛ رفتار فردی زنان تأثیر مستقیم اعتقادات و باورها و همچنین خلیقات و خصوصیات فردی است، در نتیجه اصلاح رفتار فردی جز با اصلاح عقاید و باورها و اصلاح رابطه با خدا و همچنین اصلاح اخلاق رذیله و عادت‌های بد، امکان‌پذیر نیست. برای این منظور شناخت عقاید اسلامی از جمله؛ خدامحوری و معادباوری ضروری است. مراقبه و مبارزه با نفس برای ترک اخلاق رذیله، از مهم‌ترین عوامل در تغییر رفتار فردی نامطلوب در همسررداری زنان است که آثار آن به صورت انجام کلیه وظایف زن در شوهررداری از قبیل؛ تمکین و اطاعت از همسر، نمود می‌کند.

۲. در رفتار اجتماعی زنان، نظر قرآن و روایات اخلاق‌مداری، در روابط اجتماعی است. توصیه‌ی قرآن به معاشرت به معروف با خویشاوندان و صله‌ی ارحام و در تقابل با شوهر، احترام و حفظ کرامت وی است که متضمن تربیت درست فرزندان است. کارکرد عفاف و حجاب، در رفتار اجتماعی زنان، قرآن حجاب را احترام به زن تا نامحرمان او را از دید حیوانی ننگرند. زن باید در خانه به بهترین شکل خودنمایی کند و روشن شد از نظر اسلام، خانه‌داری بر خلاف آنچه در جوامع غربی مطرح است، بسیار ارزشمند و هنری بی‌بدیل در جهت حفظ امنیت و آرامش خانواده و در نتیجه موجب تحکیم آن است.

۳. راهکارهای قرآن و روایات که از شناخت دقیق تفاوت‌های خلقت، در زن و مرد نشأت می‌گیرد، همواره در جهت حفظ کانون خانواده و توصیه به آستی و جلوگیری از طلاق و در اختلافات کمک گرفتن از عقلای فامیل جهت اصلاح بین همسران است. راهکارهای قرآن و روایات قابل اعتمادترین راهکارهایی است که در جوامع مختلف مطرح است.

منابع و مأخذ

۱. قرآن کریم؛ ترجمه حسین انصاریان، سازمان دارالقرآن کریم، بی‌جا، نشر تلاوت.
۲. نهج البلاغه (۱۳۷۸). شریف رضی، محمدبن حسین، ترجمه سیدجعفر شهیدی، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی.
۳. الابطحي الاصفهانی، محمدباقر (۱۳۸۲). عوالم العلوم و المعارف و الاحوال من الايات و الاخبار و الاقوال، قم، مؤسسه الامام المهدي.
۴. ابن بابويه القمي (شيخ صدوق)، محمدبن علی (۱۴۱۳). من لا يحضره الفقيه، ج ۲، قم، دفتر انتشارات اسلامی.
۵. ابن بابويه القمي (شيخ صدوق)، محمدبن علی (۱۴۱۴). النخصال، قم، مؤسسه النشر اسلامی.
۶. اربلی، علی بن عیسی (۱۴۰۳). كشف الغمة فی معرفة الأئمة، بیروت، دارالاضواء.
۷. الآمدی التمیمی، عبدالواحد (۱۳۶۰). غررالحکم و دررالكلم، ترجمه آقا جمال‌الدین خوانساری، تحقیق میرجلال‌الدین محدث ارموی، ج ۳، تهران، دانشگاه تهران.
۸. جوادی آملی، عبدالله (۱۳۷۷). زن در آینه‌ی جلال و جمال، محمد لطیفی، قم، اسراء.
۹. حر عاملی، محمدبن حسن (۱۴۰۹). وسائل الشیعه الی التحصیل مسائل الشریعه، تحقیق مؤسسه آل‌البیته، قم، مؤسسه آل‌البیته.
۱۰. الحرانی (ابن شعبه)، الحسن بن علی (۱۴۰۴). تحف العقول عن آل الرسول، تحقیق علی‌اکبر الغفاری، ج ۲، قم، مؤسسه النشر الاسلامی.
۱۱. حلی، احمدبن فهد (۱۴۰۷). علة الداعی و نجاح الساعی، بی‌جا، دارالکتاب العربی.
۱۲. دیلمی، حسن بن محمد (۱۳۹۸). ارشاد القلوب، بیروت، مؤسسه الاعلمی.
۱۳. دیلمی، حسن بن محمد (۱۴۰۸). اعلام‌الدین، قم، مؤسسه آل‌البیته.
۱۴. الرحمانی الهمدانی، احمد (۱۳۷۸). فاطمة الزهراء علیها السلام بهجة قلب مصطفی، بی‌جا، المنیر.
۱۵. سمرقندی، نصرین محمد (۱۴۱۳). تشبیه الغافلین، تحقیق یوسف علی بدیوی، بیروت، دار ابن‌کثیر.
۱۶. شببانی (ابن حنبل)، أحمدبن محمد (۱۴۱۴). مسند احمدبن حنبل، تحقیق عبدالله محمد الدرویش، بیروت، دارالفکر.
۱۷. طباطبایی، سیدمحمد حسین (۱۳۸۷). زن در قرآن، قم، هاجر.
۱۸. طباطبایی، سیدمحمد حسین (۱۳۹۴). المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۳، قم، اسماعیلیان.
۱۹. علاسوند، فربیا (۱۴۰۰). زن در اسلام، ج ۱، قم، هاجر.
۲۰. قمی، علی بن ابراهیم (بی‌تا). تفسیر قمی، قم، مؤسسه دارالکتب.

۱۹. کرمی، علیرضا (۱۳۸۰). *سیره و سیمای ریحانه‌ی پیامبر*، قم، دلیل ما.
۲۰. کلینی، ابوجعفر محمدبن یعقوب (۱۳۶۲). *الکافی*، ج ۴، تهران، دارالکتب الاسلامیه.
۲۱. المتقی الهندی، علاءالدین علی بن حسام‌الدین (۱۳۹۷). *کنز العمال فی سنن الاقوال و الافعال*، تصحیح صفوة السقا، بیروت، مكتبة التراث الإسلامی.
۲۲. مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۳). *بحار الانوار الجامعة لدرر اخبار الائمة الاطهار (علیهم السلام)*، ج ۲، بیروت، مؤسسه الوفاء.
۲۳. محدثی، جواد (۱۴۰۱). *برکرانه شرح چهل حدیث امام خمینی (علیه السلام)*، ج ۳، قم، هاجر.
۲۴. محمدی ری شهری، محمد (۱۳۸۷). *تحکیم خانواده از نگاه قرآن و حدیث*، ترجمه حمیدرضا شیخی، قم، دارالحدیث.
۲۵. محمدی ری شهری، محمد (۱۴۲۷). *میزان الحکمه*، ترجمه حمیدرضا شیخی، قم، دارالحدیث.
۲۶. موسوی، سیدعلی (۱۳۹۰). *کوکب دّری*، ج ۱، قم، دارالتفسیر.
۲۷. النوری الطبرسی، میرزا حسین (۱۴۰۷). *المستدرک و الوسائل و مستنبط المسائل*، قم، مؤسسه آل البيت (علیهم السلام).

